

Tajemná Aenigma

(Respekt, 11.5.2015, Jan H. Vitvar)

V Olomouci na jedno místo vůbec poprvé svezli antropozofické umění

Je to klasický příběh o cestě do pekel dlážděné dobrými úmysly: skladatel Viktor Ullmann ve své opeře Pád Antikrista vylíčil tragickou cestu Regenta, který chtěl lidstvo zbavit závislosti na božských i přírodních silách. S pomocí Technika, Umělce a Kněze hodlal lidem nejen dodávat chléb vyráběný v neomezeném množství z kamení. Pokusil se i spoutat sluneční gravitaci a planetu zaplavit kultem sebe samého, aby se tak zneprátelené národy semkly pod jeho světovládou.

V roce 1935 tahle apokalyptická vize všehoschopného diktátora nerespektujícího rozdílnost mezi lidmi jednoznačně reagovala na to, co se dělo za hranicemi Československa. Ullmann coby německy mluvící třešínský rodák věděl, že pokud by Hitler někdy naše hranice prolomil, byl by skladatel kvůli židovským kořenům i kosmopolitní povaze první na ráně. Zvlášť když se hlásil k antropozofickému hnutí, které si do stanov vepsalo, že v cestě za propojením duše a hmoty nebude dělat rozdíly na základě rasy, náboženství ani pohlaví.

Jeho tušení nelhalo. Antropozofická společnost byla v protektorátu zlikvidována v osudovém roce 1941, kdy v Čechách a na Moravě začal úřadovat Heydrich. Ullmann byl o rok později internován v terezínském ghettu a 18. října 1944 jeho život vyhasl chvíli poté, co ho vyložili z transportu na rampě v Osvětimi. Hon na antropozofy u nás nicméně pokračoval i po osvobození. Mostecký rodák a absolvent Akademie výtvarných umění Josef Prinke zemřel hladem a vyčerpáním v českém koncentráku dva měsíce po konci války. A o něco později, když se komunisti chopili moci, znovuobnovenou Antropozofickou společnost zakázali.

Dnes známe hnutí založené ezoterikem Rudolfem Steinerem díky síti waldorfských škol, které vymyslel po první světové válce s cílem podporovat u dětí individuální nadání. S antropozofickými obrazy, knihami, designem i hudebními kompozicemi jsme se u nás poprvé mohli seznámit před čtyřmi lety, kdy pražský DOX hostil putovní výstavu Rudolf Steiner a současné umění.

Komplexní obrázek o antropozofickém hnutí si ale můžeme udělat až nyní, kdy v olomouckém Muzeu moderního umění po nesmírně náročných přípravách otevřeli projekt Aenigma. Díky spolupráci s Kunstmuseem Moritzburg Halle jsou tak v Česku, respektive vůbec na celém světě, na jednom místě poprvé k vidění klíčová díla a předměty dokumentující fascinující snahu desítek umělců a intelektuálů udělat pomocí kreativity ze světa lepší místo pro život. Aniž by přitom na rozdíl od zmíněného Regenta zastavovali Slunce.

Meditační místnost

Organizátoři výstavu v Olomouci nepojali jako výběr toho nejlepšího z antropozofického umění. Ostatně jak uvádějí Reinhold J. Fäth a David Voda, autoři doprovodné monografie, kterou právě vydalo Arbor vitae, už s vymezením termínu antropozofické umění je to ošemetné. Řada členů hnutí s více než stoletou tradicí se mu totiž brání. S celkem logickou výtkou, že přece neexistuje ani buddhistické, evangelické či marxistické umění. Antropozofie je v jejich pojetí snahou propojit všední dny člověka na tomto světě se světem duchovním. Čili není potřeba obrazy, židle, lampy, vyřezávané rámy či šperky strkat do jednoho kunsthistorického šuplíku.

Pořadatelé to sice udělali, nicméně nepojímají výstavu coby uměleckou kuriozitu. Diváka citlivě provádějí historií hnutí od stavby Steinerova legendárního betonového Goetheana v Dornachu až po samizdatové časopisy, které si antropozofové tiskli v ilegalitě komunistického Československa, či NDR. Navíc v expozici i monografii dodržují ústřední Steinerovu myšlenku. Totiž že malířství, sochařství či architektura nestojí samostatně vedle sebe, ale že se vzájemně propojují. A to včetně žánrů obvykle vyháněných za hranice umění, což platí pro hračky nebo textilní výrobky.

Sály takzvaného Trojlodí v Olomouci připomínají exkurzi do světa lidí, kteří vinou osudu neměli šanci tento svět udržet při životě. Stojí tu dětský pokoj ilustrující prostředí, v němž vyrůstaly děti Steinerových souvěrců: pod obrázky astrálních bytostí stojí židle vycházející z přírodního tvarosloví. Je tu pokoj duchovního badatele, ve kterém ústřední objekt představuje stůl s magickým mnohostranným jehlanem a portrétem Rudolfa Steinera. A najdeme tu i meditační místnost na pentagonovém půdorysu, v níž si může návštěvník v modrém přítmí rovnat v hlavě, s čím se na výstavě potkal.

Bez hranic

Našince tu zarazí, jak moc byla Praha ve dvacátých a třicátých letech místem, kde se prolínaly jazyky i kultury. Česká antropozofická společnost vznikla v roce 1912 na Staroměstském náměstí, v bytě pražské Židovky Berty Fantové. V jednu chvíli se tu mohli potkat Steiner, Franz Kafka, Max Brod i Albert Einstein. Národnostně různorodé byly také sekce zakládáné v Pardubicích, Brně, Bratislavě či Olomouci. Svědčí o tom i ryze české motivy, které se objevují v dílech umělců, jež si s Čechami příliš nespojujeme.

V Praze žijící maďarská Židovka Hilde Pollak-Kotányiová vyšívala retábly s husitskými kněžkami.

Olomoucký Němec Rudolf Michalik, který musel narukovat do wehrmachtu, ilustroval norskou národní baladu Píseň o snu Olava Aastesona výjevy s postavou svatého Václava. A zmiňovaný Ullmann citoval v závěru svého Pádu Antikrista z husitské hymny Ktož jsou boží bojovníci.

Kurátor David Voda v monografii připisuje silné uchycení antropozofických myšlenek v Čechách – byť pocházely z německy mluvících zemí – právě pluralitní atmosféře meziválečného Československa. Steiner v Praze přednášel dvanáctkrát a neopomenul zdůraznit, že program antropozofů snažící se ignorovat jazykové i geografické hranice souzní s Masarykovými myšlenkami, které českou otázku povýšily na globální téma. Steinerovi žáci tak Čechy vnímali jako místo, kde se kulturní a duchovní proudy propojují a z nějž se může "světlo antropozofie" šířit dál do světa.

Steinerova teorie o harmonickém spojení vědců, umělců a představitelů církví a náboženství s cílem dovést Východ a Západ k vzájemnému porozumění se pochopitelně ukázala jako utopie. Málokdo bral vážně iniciační cestu spočívající třeba v dotýkání a rozhovoru se sochami Poznání a Fantazie, které mu prostřednictvím Krista měly otevřít bránu poznání a rozluštit mu tajemství světa. Místo aby se lidé pokusili usebraně odčinit hrůzy první světové války, bezhlavě vrhli státy a kontinenty do druhé, ještě horší. Ironií je, že nacisté se přitom rádi pouštěli do okultních obřadů ne nepodobným těm Steinerovým.

Vzorky tkáně

Z výstavy Aenigma a hlavně doprovodné čtyřpublikace je znát, že autoři projektu vnímají Steinerovo učení natolik komplexně, že ho nechtějí redukovat do jednoduchého shrnutí. "Průřez Steinerovou tvorbou v podobě vyextrahovaných citátů o umění se podobá mikroskopickým vzorkům tkáně, které již nejsou ve stavu, aby mohly zprostředkovat smysluplný obraz o organismu, z něhož pocházejí," píší, když se snaží vyklíčkovat nejen ze zhodnocení, ale i charakterizace antropozofického umění.

Je to sice trochu alibistické, návštěvníkovi to však nemusí vadit. Setkání s namalovanými duchovními bytostmi a vyřezanými organickými tvary je totiž ve výsledku dobrodružnou podívanou na svět, který si dodnes uchoval to, co je na umění vždy provokativní. Totiž dráždivé tajemství. Q www.respekt.cz/audio